

Гарбар І. В.,

старший викладач кафедри мовної підготовки

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

<https://orcid.org/0000-0002-6666-5887>

ОСОБЛИВОСТІ ФЕМІНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО ЛЕКСИКОНУ

Анотація. У статті досліджено словотвірну фемінізацію українського жіночого лексикону. Зазначено, що фемінітиви постали в сучасній українській мові як самобутня, неповторна категорія слів, що формує окрему номінативну підсистему української мови – жіночий лексикон, який має усталену словотвірну базу з власними способами деривації.

На сучасному етапі суспільного й мовного розвитку категорія фемінітивності стрімко розвивається. Встановлено, що кількість новітніх фемінітивів із 2005 року збільшилася вдвітьєтеро. Повернення національної ідентичності й самобутності української мови зумовило входження фемінітивної лексики у повсякденний ужиток у різних сферах. Наголошено, що в останні десятиліття найбільшу кількість номінацій становить семантичний розряд назв жінок за професійними, діяльними, процесуальними, функційними ознаками. Граматичні форми іменників жіночого роду на позначення професій, посад почали більш активно вживатися в офіційному спілкуванні й поступово втрачати просторічне забарвлення.

На основі вивчення низки наукових праць виявлено, що на процес фемінізації впливають як позамовні чинники (активна участь жінок у державотворенні, політичних, економічних, культурних процесах), так і мовні (специфічний жіночий лексикон з давніми словотвірними процесами і відношеннями).

Фемінітивною словотвірною базою для нових жіночих лексем (фемінітивів) є маскулінативи. Прослідковуємо утворення фемінітивів за допомогою традиційних для української мови формантів **-к(-а)**, **-иц(-я)**, **-ин(-я)**, **-ес(-а)**. Зазначено, що найбільший словотвірний потенціал виявляє формант **-к(-а)**. Проілюстровано на конкретних прикладах фемінізованих позначень жінки варіативність формантів **иц(-я)**, **ин(-я)**. Зауважено, що формант **-ес(-а)** може бути виправданим лише в окремих випадках, так як надає лексемам зниженого стилістичного забарвлення.

Зроблено висновок, що фемінітиви є багатогранною підсистемою української лексичної скарбниці, увиразнюють український словотвір, сприяють відродженню гендерної рівності.

Ключові слова: фемінізація, фемінітиви, фемінітивна підсистема, жіночий лексикон, суфіксальні форманти, словотвірні моделі.

Постановка проблеми. Упродовж кількох останніх десятиліть у мовне середовище активно входять питомі, відроджені, оновлені лексеми сучасної української мови – фемінітиви, які починають замінювати маскулінативи, так як вимогам новітньої доби не відповідає використання назв осіб чоловічої статі замість назв осіб жіночої статі. У «Словнику гендерних

термінів» З. Шевченко *фемінітиви* інтерпретовано як слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду, що належать до всіх людей незалежно від їхньої статі: *льотчик – льотчиця, письменник – письменниця* тощо [1, с. 255]. Фемінітиви покликані відродити гендерну рівність та увиразнити український словотвір, який тривалий час зазнавав впливу російської мови, яка орієнтувала на вживання жіночих найменувань лише у чоловічому роді.

Процес фемінізації має закономірний національний характер, на який впливають позамовні чинники: розширення професійної зайнятості жінок, активна діяльність жінок у суспільному житті, підвищення їхнього соціального статусу, а також вплив феміністичного руху у європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві фемінітиви слугували об'єктом дослідження в наукових розвідках багатьох учених. Основою для вивчення іменникового словотвору стали праці І. Ковалика, які започаткували творення спеціальної термінології для номінацій жінок. Історичне минуле фемінітивів української мови на лексичному рівні досліджували М. Брус, С. Семенюк, П. Ковалів, В. Німчук, І. Чепіга. Зокрема, М. Брус у своїх наукових розвідках опрацювала фемінітиви давньоукраїнської, староукраїнської, нової і сучасної української мови, комплексно дослідила історію загальних назв жінок від витоків до сьогодення. У монографіях П. Білоусенка і В. Німчука відображено історію формантів **иц(-я)**, **ин(-я)** та їхню словотвірну спроможність. А. Архангельська у своїх дослідженнях системно проаналізувала специфіку словотвірної фемінізації в граматиці кінця ХХ– початку ХХІ ст., дослідила проблеми варіативності парних іменників на позначення осіб жіночої статі. Увагу гендерному аспекту оцінної лексики у своїх наукових розвідках приділили М. Гінзбург, М. Маєрчик, Т. Марценюк, О. Левченко. Наразі питання становлення та унормування фемінітивів є одним з пріоритетних для лінгвістів.

Метою дослідження є визначення особливостей новітньої фемінізації українського жіночого лексикону. Мета передбачає розв'язання низки завдань: 1) окреслення загальних теоретичних засад вивчення фемінітивів; 2) окреслення функційних особливостей фемінітивів, співвідносних з професією і посадою жінок, родом діяльності, їх інтересами та уподобаннями; 3) дослідження словотвірних моделей суфіксального фемінівотворення.

Основний матеріал. Фемінізація, тобто збільшення кількості лексем на позначення назв осіб жіночої статі, є характерною ознакою української мови на сучасному етапі її розвитку. Очевидно, що на процес фемінізації впливають не лише позамовні чинники, про які згадувалося вище, але й мовні, внас-

лідок яких фемінітиви сформували самостійну фемінітивну підсистему, що становить специфічний жіночий лексикон з давніми словотвірними процесами і відношеннями. Мовознавиця М. Брус жіночий лексикон називає *фемініконом української мови* [2, с. 37].

В українську лінгвістику терміни *фемінізація, фемінітив* увійшли у XX столітті. Кілька десятків назв осіб жіночої статі, утворених від маскулінативів, згадуються у «Словнику української мови», упорядкованого Борисом Грінченком (1907–1909 рр.) та в одинадцятитомному «Словнику української мови», укладеного колективом співробітників Інституту мовознавства АН УРСР під керівництвом академіка Білодіда (1970–1980 рр.). «Історичний словник фемінітивів української мови» М. Брус налічує понад вісім тисяч жіночих номінацій. Важливо зауважити, що у цьому лексикографічному виданні систематизовано й репрезентовано іменники зі значенням осіб жіночої статі, зафіксовані протягом писемної доби розвитку української мови.

Прагнення до повернення національної ідентичності й самобутності українській мові зумовило входження фемінітивів у повсякденний ужиток у різних сферах – від побутового спілкування до офіційно-ділової комунікації. Наразі не можна ані заперечити, ані зупинити цей процес. Фемінізація жіночого лексикону перебуває вочевидь у царині суспільно значущих сфер свідомості сучасного українця [3, с. 88]. Б. Ажнюк зауважує, що сьогодні відбувається помітне розширення сфери функціонування форм жіночого роду іменників на позначення професій, посад тощо. Донедавна вони сприймалися здебільшого як елементи просторіччя та побутового мовлення (*директорка, менеджерка*), проте останнім часом форми на зразок *лідерка, конгресменка, прем'єрка* дедалі активніше вживаються в засобах масової інформації й поступово втрачають маргінально-просторічне забарвлення» [4, с. 39].

Однак сьогодні дехто з науковців та й значної кількості пересічних мовців вважає, що фемінітиви – це лексеми лише розмовного мовлення, яких під час ділової комунікації варто уникати. Зокрема, Г. Волкотруб зауважує, що в офіційно-діловому стилі посади, професії, звання жінок позначаються іменниками чоловічого роду [5, с. 104]. На думку М. Гінзбурга, у фахових текстах (зокрема, у законодавчих актах та інших нормативних документах) треба вживати офіційні назви посад, професій, звань у чоловічому роді, навіть коли йдеться про жінку, що підкреслює незалежність назв цих посад, професій, звань від статі особи, яка обіймає посаду, набуває професії, звання або вже має їх [6, с. 82]. М. Вакулєнко стверджує, що бажаним та виправданим є використання фемінітивів у розмовному стилі, так як сприяє збагаченню мови та відображенню індивідуальності описуваної особи, але є недоречним в офіційно-діловому та науковому стилях [7, с. 88].

Однак значна кількість лінгвістів наводять вагомні мовні аргументи на користь використання фемінітивів. Зокрема, доктор філологічних наук, професор Олександр Пономарів зауважує, що вживання чоловічого роду на позначення жінки суперечить морфолого-синтаксичним нормам української мови [8, с. 184]. Мовознавиця Марія Брус у монографії «Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування» зазначає, що відповідно до стильової диференціації літературної мови фемінітиви використовуються в художньому стилі (із усім лексичним багатством), у публіцистичному стилі (із відобра-

женням переважно стилістично нейтральних слів і найновіших фемінітивних явищ), у розмовному стилі (із утіленням стилістично нейтральної і значною мірою стилістично забарвленої лексики), у науковому стилі (у стилістично нейтральному вияві та з великою кількістю новотворів у спеціальних фемінітивних дослідженнях), в офіційно-діловому (зі стилістично нейтральним, професійним спрямуванням), в епістолярному стилі (у всьому лексичному вияві, особливо в емоційному), у конфесійному (церковно-релігійного призначення) [9, с. 284].

Закріплення змін у гендерному словотворенні сучасної української мови було зафіксовано в Українському правописі 2019 року, що також посприяло розширенню сфери вживання фемінітивів. Не можна не зважати й те, що 25 серпня 2020 року за ініціативою Міністерства розвитку економіки був підписаний наказ «Про затвердження зміни №9 до національного класифікатора», який дозволяє використовувати фемінітиви в назвах професій в офіційній документації на розсуд автора. Крім того, класифікатор професій містить досить малу кількість професій зі значенням особи жіночої статі. Отож процес усталення назв професій жіночого роду в українській мові триває.

У сучасній українській мові лексико-граматична група фемінітивів досить широка й розгалужена. На семантичному рівні фемінітивна підсистема представлена сімома групами фемінівної лексики, кожна з яких складається з підгруп. Найчисленнішою є група за сферою діяльності, серед якої найпродуктивніші підгрупи назви жінок за родом діяльності, професією, посадою, інтересами, особливостями поведінки. Прикладами можуть слугувати фемінітиви, які засвідчують нові напрями професійного спрямування у сферах: науково-дослідницької і навчально-освітньої діяльності (*експертка, лінгвістка, психологиня, теоретикиня*); інформаційних технологій (*медійниця, програмістка, інтерв'юєрка*); навчальних процесів (*вступниця, докторантка, екзаменаторка, лекторка*); спортивної діяльності (*тренерка, гравчиня, лижниця, шаблістка*); сфери культури, мистецтва, літератури (*кіномисткиня, режисерка, дизайнерка, детективниця, літераторка*); економічної діяльності (*банкірка, роботодавиця, підприємниця, орендарка*); правових відносин (*позивачка, законодавиця, підсудна, адвокатка*); медичної діяльності (*дієтологиня, гомеопатка, дантистка, психотерапевтка*); військової та поліцейської діяльності (*десантниця, зв'язківка, поліціантка*); адміністрування та управління (*менеджерка, завідувачка, проректорка*); дорожньо-транспортної діяльності (*вагонетниця, візувальниця, водійниця*) тощо.

На словотвірному рівні фемінітивна підсистема представлена іменниками жіночого роду, утвореними переважно суфіксальним способом. Фемінітивною словотвірною базою є маскулінативи (*викладач / викладачка, роботодавець / роботодавиця, філолог / філологиня*). Тенденція до суфіксального творення іменників зі значенням жіночої статі від маскулінарних найменувань безумовно властива українській мові як мові з розвиненою категорією роду [3, с. 55]. Прослідковуємо утворення нових жіночих лексем на основі вже наявних чоловічих за допомогою традиційних для української мови формантів **-к(-а)**, **-ниц(-я)**. Український правопис 2019 року упорядковує словотвірні моделі найпродуктивнішого способу фемінітивовтворення – суфіксального. Нормативними визнано такі форманти: **-к(-а)** (*викладачка, депутатка, візуалістка, нудистка, режисерка*), **-ниц(-я)** (*речниця, керівниця, співзасновниця*), –

ин(-я) (*кравчиня, філологиня, кіногероїня*), **-ес(-а)** (*поетеса, критикеса, баронеса*) та ін. [10, с. 39]. Однак правопис не подає чітких словотвірних моделей фемінітивів, проте ми виявили деякі закономірності, які далі проаналізуємо.

Найбільший словотвірний потенціал виявляє формант **-к(-а)**, який поєднується з різними формантами чоловічих основ: **-ист, -іст** (*ліцеїст* → *ліцеїстка*); **-анин (-янин)** (*чернівчанин* → *чернівчанка*); **-ор, -ер** (*дизайнер* → *дизайнерка, ректор* → *ректорка*); **-ач, -яч** (*радіослухач* → *радіослухачка*); **-тель** (*мислитель* → *мислителька*); від основ зі збігом приголосних (*міністр* → *міністерка*); від складеної основи (*експрем'єр* → *експрем'єрка*).

Словотвірні моделі фемінітивів із формантом **-иц(-а)** відповідають законам милозвучності й мовної ощадності. До чоловічих основ на **-ик, -ень** бажано додавати формант **-иц(-а)** (*очільник* → *очільниця, учень* → *учениця*).

Формант **-ин(-я)** вживаємо тоді, коли він доцільний, але не надуживаємо ним там, де краще додати **иц(-я)**. Зокрема, формант **-ин(-я)** додаємо до твірних основ, що закінчуються: на твердий приголосний (*член* → *членкиня, педагог* → *педагогиня*); на **-лог** (*психолог* → *психологиня, ідеолог* → *ідеологиня*); зрідка на **-ець** (*плавець* → *плавчиня, фахівець* → *фахівчиня, виборець* → *виборчиня*). Утворюючи фемінітиви від іменників, основа яких закінчується на **-ець**, можемо помічати варіативність формантів **иц(-я), -ин(-я)**. Порівняємо: *красзнавець* → *красзнавиця, виконавець* → *виконавиця*, але *фахівець* → *фахівчиня*. А. Архангельська зауважує, що варіанти фемінізованих позначень жінки є функційно й комунікативно рухомими, мобільними, і їх використання мало би зумовлюватися комунікативними намірами мовця, залежати від сфери і стилю спілкування, проте поки що воно скоріше позначене світоглядними, ідеологічними, зокрема й гендерними, а не мовними пріоритетами й нагадує некерований процес. Тож з огляду на новітні фемінітиви маємо виразну суперечність між системними можливостями, нормативними приписами і мовленнєвою практикою [3, с. 94].

Використання запозиченого із французької мови форманта **-ес(-а)** може бути виправданим лише в окремих випадках, так як надає лексемам зниженого значеннєвого відтінку. Прикладом можуть слугувати фемініні утворення на зразок *фотографеса, політикеса, критикеса, чемпіонеса, деканеса, професореса* тощо.

Прагнення чи бажання до вдосконалення власного словотворення може викликати появу безлічі різних фемінітивних утворень або протяжних синонімічних рядів на зразок *директор* → *директорка, директорша, директриса*), компоненти яких, зрозуміло, не можуть увійти однаковою мірою до загального вжитку, оскільки мають різне оцінне значення [9, с. 289]. Усуненню проблеми невідлого фемінітивотворення сприяє обережний, виважений, обґрунтований добір словотвірних засобів у новостворених найменуваннях з врахуванням милозвучності та естетичної прийнятності.

Висновок. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

- фемінітивотвірні процеси, які наразі активізувалися, зумовлені демократизацією української мови на всіх її рівнях;
- широке використання іменників на позначення осіб жіночої статі (фемінітивів) у соціумі засвідчує про активізацію

жінок у всіх сферах діяльності та сприяє досягненню гендерної рівності;

- фемінітиви становлять досить обширну і багатогранну підсистему української лексичної скарбниці;
- на сучасному етапі словотвірна модель фемінітивів з формантом **-к(-а)** є найбільш продуктивною.

Література:

1. Словник гендерних термінів / уклад. З.В. Шевченко. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
2. Брус М. Фемінітиви-грецизми в історії української мови. *Українська мова*. 2014. №2, С. 35–45.
3. Архангельська А. *Femina cognita*. Українська жінка у слові й словнику : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
4. Ажнюк Б. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку. *Освіта і управління*. 2008. Т. 11. № 2/3. С. 37–42.
5. Волкотруб Г. Практична стилістика української мови : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. с. 256.
6. Гінзбург М. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати. *Українознавчий альманах*. Київ-Мелітополь, 2012. Вип. 9. С. 75–83.
7. Вакулєнко М. О. Декілька зауваг щодо фемінітивів в українській мові. *Вісник Національної академії наук України*. 2018. № 1. С. 86–89.
8. Пономарів О. Іменники жіночого роду в назвах за професіями. *Філософсько-антропологічні студії 2001*. Спецвипуск. Київ : Стило, 2011. С. 183–186.
9. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові : генеза, еволюція, функціонування. Частина перша : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
10. Український правопис. НАН України ; ред. Є.І. Мазніченко, В.Є. Македон, С.В. Шарабанова, І.Л. Яловнича. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.

Garbar I. Features of feminization in the Ukrainian women's lexicon

Summary. This article examines the derivational feminization of the Ukrainian women's lexicon. Feminatives have emerged in contemporary Ukrainian Language as a distinct and unique category of words, forming a separate nominative subsystem within the language – the women's lexicon – which possesses an established derivational base and specific word-formation mechanisms.

At the current stage of social and linguistic development, the category of femininity is evolving rapidly. Research indicates that the number of newly coined feminatives has increased tenfold since 2005. The resurgence of national identity and the affirmation of the Ukrainian language's uniqueness have contributed to the integration of feminative vocabulary into everyday usage across various domains. In recent decades, the majority of new terms denote women based on professional, occupational, functional, and activity-related characteristics. Grammatical feminine forms for professions and positions have begun to appear more frequently in formal communication and are gradually shedding their colloquial connotations.

Analysis of existing scholarly literature reveals that the process of feminization is influenced both by extralinguistic factors – such as the active participation of women in state-building, political, economic, and cultural spheres – and linguistic factors, including the historical

development of a women-specific lexicon with its own derivational patterns.

The derivational base for creating new women's lexemes (feminatives) primarily consists of masculine nouns. Feminatives are formed using traditional Ukrainian suffixes: -к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а). Among these, the suffix -к(-а) demonstrates the highest derivational potential. The variability of the suffixes -иц(-я) and -ин(-я) in feminized designations of women is illustrated with concrete examples. The suffix -ес(-а) is acceptable only in specific cases, as it imparts a lowered stylistic register to the resulting lexemes.

In conclusion, feminatives constitute a multifaceted subsystem of the Ukrainian lexical stock. They enrich

Ukrainian word formation and contribute to the advancement of gender equality.

Key words: feminization, feminatives, feminine subsystem, women's lexicon, suffixal morphemes, word-formation models.

Дата першого надходження статті
до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку
після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення)
статті: 29.04.2026